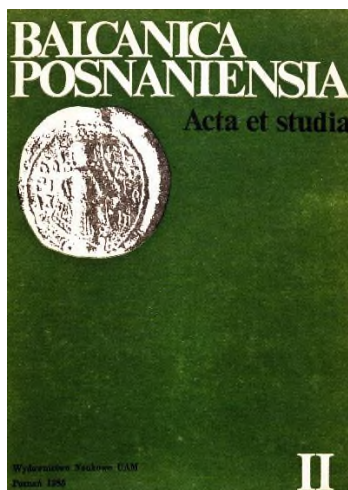

Hauziński Jerzy, *Początki penetracji politycznej i etnicznej Turków osmańskich na Bałkanach*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1985, t. 2, s. 199–210.

<https://doi.org/10.14746/bp.1985.2.15>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54826>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

POCZĄTKI PENETRACJI POLITYCZNEJ I ETNICZNEJ TURKÓW OSMAŃSKICH NA BAŁKANACH

JERZY HAUZIŃSKI

Przypadające na I połowę XIV wieku początki konfrontacji Cesarstwa Bizantyjskiego z Turkami osmańskimi w Azji Mniejszej, jak również angażowanie się w tymże czasie na bizantyńskiej scenie innych grup tureckich nie były dla władców Konstantynopola niczym nowym. Przez całe swoje bez mała tysiącletnie dzieje Cesarstwo Wschodnie stykało się z elementami tureckimi — najpierw z Awarami, następnie z Protobułgarami, Chazarami i Pieczyngami, z tureckimi niewolnikami z Azji Środkowej w służbie Abbasydów, wreszcie z wyznającymi islam Turkami grupy oguzyjskiej (Seldżukami i Turkmenami), w końcu zaś z wywodzącymi się także ze środowiska oguzyjskiego Osmanami. W ciągu tych wielowiekowych kontaktów wykształcił się określony mechanizm relacji: świat turecki — Bizancjum. Znakomity węgierski bizantynista, G. Moravcsik mechanizm ów sprowadził do trzech stadiów przenikania elementów tureckich w struktury bizantyńskie, to jest do infiltracji osób, napływu grup oraz otwartej agresji¹. Jak to jeszcze zobaczymy, napór Osmanów na Bizancjum, mający w perspektywie doprowadzić cesarstwo do ostatecznego upadku, wyraził się infiltracją elementu osmańskiego w obręb terytoriów bizantyńskich, a zwłaszcza otwartą agresją.

O kierunkach ekspansji Osmanów oraz ich politycznym awansie zadecydować miało w pierwszej kolejności geograficzne usytuowanie ich beyliku (emiratu) u schyłku XIII i na początku XIV stulecia. Opierający się o w miarę zwarty kompleks ziem położonych w dawnych małoazjatyckich prowincjach Bizancjum — Frygii i Bitynii beylik osmański w latach 1301 - 1337 wyparł całkowicie Bizantyńczyków z południowego wybrzeża morza Marmara. W ten sposób do niedawna mały pograniczny emirat turecki stał się przodującą potęgą polityczną wśród małoazjatyckich państw tureckich i najdalej wysuniętym przyczółkiem wojującego islamu na granicy ze światem bizantyńskim².

¹ G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, 1, *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkenvölker*, wyd. 3, Berlin 1983.

² Z aktualniejszych opracowań genezy państwa Osmanów zob. M. F. Köprülü, *Les origines de l'empire ottoman*, Paris 1935 (jako nr 3 *Études orientales*; dalej: *Origines*),

To specyficznie „kresowe” usytuowanie emiratu Osmanów sprawiło, że przybywali tam nieprzerwanie ochotnicy tureccy (ghazi), pragnący pod sztandarem osmańskim zmierzyć się z cesarstwem. Wśród przyczyn ówczesnych migracji tureckich należy wskazać na przeludnienie, jakiemu uległy terytoria na zachód od rzeki Halys w wyniku wielkich migracji na Bliskim Wschodzie, spowodowanych najazdami mongolskimi w połowie XIII wieku³. Migracje te, zwłaszcza z obszarów podległych mongolskim władcom Iranu (Hulagidom), nasiliły się ponownie na przełomie XIII i XIV wieku w rezultacie załamania się politycznego i ekonomicznego systemu w Iranie. Można by powtórzyć za jednym ze współczesnych nam badaczy tego okresu: „Bliski Wschód pustoszał, Azja Mniejsza nie mieściła się w swych granicach”⁴. Napór następował zatem ze Wschodu, komplikując sytuację ludnościową i stosunki polityczne na obszarach dawnego seldżuckiego sultanatu Rumu. Należy też pamiętać, że w okresie swego startu Osmanowie nie byli tutaj jedyną zorganizowaną siłą. Beyliki Karasi, Saruhan, Aydin, Mentese, Hamid, Germiyan na zachodzie, Kastamonu i Sivas na północy, Karaman, Zulkadir i Ramazan na południu — to tylko najważniejsze z małoazjatyckich księstw, współzawodniczących z Osmanami. Mając tak wielu potencjalnych rywali i będąc pod presją muzułmańskich woluntariuszy, ghazich, a także fanatycznych muzułmańskich korporacji ahich, Osman i jego następcy pozbawieni zostali alternatywy. Dla ich kresowego państewka, specyficznego „przedmurza” małoazjatyckiego islamu, pozostawał na początku tylko jeden kierunek — europejskie posiadłości Cesarstwa Bizantyńskiego, a w dalszej kolejności całe Bałkany. W wieku XIV Osmanowie tylko w najniezbędniejszym zakresie zabezpieczać się będą w Azji, preferując europejski kierunek natarcia.

Planową i zorganizowaną akcję militarną Turków osmańskich na Półwyspie Bałkańskim wyprzedziły w I połowie XIV wieku epizodyczne akcje przedosmańskich tureckich spadkobierców seldżuckiego sultanatu Ikonium. Tak na przykład w roku 1326 w Tracji pojawił się oddział turecki, który łodziami udał się w górę rzeki Maricy do miasta Didymotyka, położonego na południe od Adrianopola, lecz tam został zniesiony przez siły bizantyńskie⁵. Analogiczne wyprawy małoazjatyckich Turków przeciw europejskim posiadłościom Bizancjum miały miejsce również w latach 1332, 1333, 1334 i 1336⁶. Na czele

P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, London 1938 (jako nr 23 Royal Asiatic Monographs; dalej: *Rise*), H. İnalcık, *The Emergence of the Ottomans*, (w:) *The Cambridge History of Islam*, I, Cambridge 1970, s. 263 - 291 (dalej: *Emergence*).

³ P. Wittek, *Das Fürstentum Mentese. Studien zur Geschichte West-Kleinasien im 13. - 15. Jh.*, Istanbul 1934, s. 11 n., Köprülü, *Origines*, s. 111 nn.

⁴ R. Grousset, *L'empire du Levant*, Paris 1949, s. 546.

⁵ Por. J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, I, Hamburg 1840, s. 11.

⁶ Zob. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Ostromischen Reiches*, 4. Teil: 1282 - 1341, München — Berlin 1960.

ekspedycji z sierpnia 1333 roku stał beg Aydinu, Umur, rządcą Smyrny i Efezu⁷. Flotylla wystawiona przez Umura liczyła ponoć aż 75 jednostek pływających. Przy ich pomocy opanował on wyspę Samotrakę, z której Turcy przenieśli się na ląd stały. Andronik III Młodszy (1328 - 1341) zastąpił Umurovi drogę pod Komotini, w północno-wschodniej części rozlewiska Epidze Karasu. Do bitwy jednakże nie doszło, cały zaś konflikt zakończył się zawarciem przez Andronika III sojuszu z ówczesnym seniorem Umura, seldżuckim begiem Saruhanu. Do zawarcia przymierza z Bizantyńczykami skłoniło tureckiego księcia zagrożenie ze strony rosnącej z każdym dniem potęgi osmańskiej. Wszelako rozgraniczając pierwsze w XIV wieku akcje militarne na południu Bałkanów Turków nieosmańskich od późniejszych działań samych Osmanów należy stwierdzić, że tak w jednym, jak i w drugim przypadku o wyborze bałkańskiego kierunku ekspansji decydowało szukanie przez małoazjatyckich koczowników bogatych łupów i ogólnie rzecz ujmując, lepszych warunków egzystencji. Poczynając od roku 1337 inicjatywa w tym zakresie przechodzi ostatecznie w ręce Osmanów. Wówczas to osmański sułtan Orhan poprowadził wielką wyprawę przeciw Bizancjum, stanowiącą być może odwet za wcześniejsze przymierze Andronika III z begiem Saruhanu, zakończoną zaś zdobyciem Nikomedii (tur. Izmid). Przy cesarstwie pozostały w Azji Mniejszej już tylko dwie enklawy bizantynizmu — Filadelfia i Heraklea. Pontyjska, co wszakże nie miało większego znaczenia dla dalszego biegu wypadków⁸.

Osmanowie ruszyli poprzez morze Marmara na 24 statkach i przybili do wybrzeża bizantyńskiego w okolicach Regianonu⁹. Grabiąc i paląc miejscowości położone w europejskich granicach cesarstwa Turcy zbliżyli się od północno-wschodu do Konstantynopola, lecz w pobliżu bizantyńskiej stolicy zostali wycięci w pień przez gwardię cesarską pozostającą pod rozkazami megadomestikosa Andronika III — Jana, w bliskiej już przyszłości cesarza — Jana VI Kantakuzena.

Do roku 1340 Osmanowie usunęli ostatnie forpoczty bizantyńskie z terenów Bityni, opanowując rozległy kompleks ziem sięgający Bosforu. Tym sposobem Osmanowie rozszerzyli znacznie pole manewru, mogące służyć systematycznym akcjom przeciw terytoriom rumelijskim (bałkańskim).

Po zhołdowaniu okolicznych małoazjatyckich emirów, spadkobierców seldżuckiego sułtanatu, Orhan jeszcze w roku 1340 przedsięwziął nowy wypad

⁷ Wyprawy Umura przeciw Cesarstwu Bizantyńskiemu zostały wszechstronnie naświetlone w gruntownym studium P. Lemerle'a, *L'emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur „La geste d'Umur Pacha”*, Paris 1957.

⁸ Por. G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 1968, s. 397.

⁹ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV. graece et latine*. Cura Ludovici Schopeni, I, Bonnae 1828. s. 507 n. (dalej: Kantakuzen).

przeciw europejskim posiadłościom cesarstwa¹⁰. Ponieważ Bizancjum było w owym czasie pochłonięte walką z królestwem serbskim Stefana Duszana, wojsko osmańskie wtargnęło bez przeszkód w głąb półwyspu, dochodząc do Mezji. Ruchom armii tureckiej towarzyszyła tradycyjna praktyka grabieży i zniszczeń. Równocześnie wybrzeża Tracji niepokoiły oddziały byłego sprzymierzeńca imperium bizantyńskiego, bega Saruhanu. Na krótko przed swą śmiercią, która nastąpiła 15 czerwca 1341 roku, Andronik III osiągnął z obu tymi wodzami porozumienie, które wyprowadziło oddziały tureckie z ziem bałkańskich¹¹. Aktywną rolę w tych pertraktacjach odegrał megadomestikos, Jan Kantakuzen.

Wojna domowa, jaka rozgorzała wraz ze śmiercią Andronika III pomiędzy stronnictwem ambitnego megadomestikosa, obwołanego 26 października 1341 roku w Didymotyce antycesarzem, a zwolennikami małoletniego Jana V Paleologa (1341 - 1391), syna zmarłego władcy¹², otworzyła przed małoazjatyckimi Turkami nowe możliwości penetracji europejskich posiadłości Cesarstwa Bizantyńskiego. Pod koniec 1342 roku antycesarz Jan VI Kantakuzen, zwalczany przez frakcję zelotów, a na domiar złego zagrożony przez niedawnego swojego sprzymierzeńca, potężnego króla Serbii, Stefana Duszana, odwołał się do pomocy znanego nam już emira Aydinu, Umura¹³. Historycy — bizantyniści na ogół zgodnie przyjmują, że akcja interwencyjna Umura po stronie antycesarza pozwoliła Kantakuzenowi odnieść przewagę nad stronnictwem przeciwnym. Oddziały emira Aydinu były wyprawiane do Tracji ze wsparciem dla Kantakuzena w latach 1342, 1343 i 1345¹⁴. Celem wyprawy, przypadającej na koniec 1342 roku było zdobycie dla Kantakuzena Tesaloniki. Desperackie wyczyny miejscowych zelotów, broniących miasta, zamiar ów udaremniły¹⁵. Po odstąpieniu spod Tesaloniki Kantakuzen i jego tureccy sprzymierzeńcy wkroczyli do Tracji. Wczesną jesienią 1343 roku Umur zdobył Didymotykę, przy czym towarzyszące jemu oddziały dopuściły się bezprzykładowych zniszczeń na opanowanych terytoriach¹⁶.

O ile wyprawy z lat 1342 - 1343 dokonały się drogą morską, o tyle akcja Umura przypadająca na rok 1345 nastąpiła lądem, poprzez posiadłości bega Saruhanu. W ekspedycji z roku 1345, skierowanej przeciw skłóconym z Kantakuzenem Bułgarom i Serbom, wzięły udział znaczne zastępy tureckiej konnicy,

¹⁰ Ibidem, II, Bonnae 1830, s. 56.

¹¹ Ibidem, s. 181.

¹² Szczegóły: *Istorijsa Vizantii*, III, Moskva 1967, s. 135 nn.

¹³ Lemerle, *L'emirat d'Aydin*, s. 118; stanowisko źródeł bizantyńskich odnośnie do tego aliansu ukazał E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht — Die Osmanen (1300 - 1481)*, wyd. 3, Berlin 1978, s. 129 n.

¹⁴ Lemerle, o. c., s. 158.

¹⁵ Kantakuzen, II, s. 393 nn.

¹⁶ Lemerle, o. c., s. 144 nn.

szacowane przez źródła bizantyńskie na 20 tysięcy jeźdźców¹⁷. Po pomyślnej przeprawie przez Hellespont wojska Umura pustosząc położone na trasie przemarszu miejscowości zajęły Periteorion (Enidze Karasu) i Ksanthi (Eskidze) w południowych Rodopach¹⁸. Zajęcie tych miast poprzedziło rozgromienie 7 lipca 1345 roku sił zebranych przez samozwańczego księcia Rodopów, Momczyłę, wroga Kantakuzena, który rok wcześniej zniszczył część floty Umura w porcie Abdera¹⁹. Według dziejopisa Enveriego Momczyło wpadł po swej klęsce w ręce Umura i został na jego rozkaz ścięty²⁰. Następnie wojska emira Aydinu zawróciły w kierunku Konstantynopola. W końcowej fazie tej wyprawy zmarł nagle towarzyszący Umurovi syn bega Saruhanu, Sulejman. Obawiając się o swój stan posiadania w Azji Mniejszej, zagrożony przez władcę beyliku Saruhan, którego rękojmnię stanowił zmarły Sulejman, Umur zaprzestał dalszych działań w Europie. Do powrotu zmobilizowały go dodatkowo działania ligii państw chrześcijańskich. Liga ta, której dzieje zobrazował szczegółowo J. Gay, już w roku 1344 zajęła Smyrnę²¹. Walka z nią pochłonęła po roku 1345 bez reszty siły emira Aydinu, kończąc się w roku 1348 jego porażką i śmiercią.

Impet natarcia samych Osmanów hamowały do roku 1345 właśnie i rywalizacja z pozostałymi tureckimi związkami plemiennymi w Azji Mniejszej. Wybitnie geograficzną przeszkodę dla działań Osmanów przeciw Europie Południowo-Wschodniej stanowił beylik Karasi. Energiczna akcja Orhana doprowadziła w ciągu roku 1345 do aneksji tego księstwa. W jej wyniku Osmanowie stali się panami terenów położonych pomiędzy zatoką Edremid i Kapi Daghiem (Cyzius), a do tego mocną stopą stanęli na wprost Europy²². Wojownicy tureccy (ghazi) z dawnego beyliku Karasi uznali swoim beyem Orhana. Oddano ich do dyspozycji syna przywódcy Osmanów, Sulejmana, mianowanego przez Orhana namiestnikiem Karasi z zadaniem objęcia podbojem terytoriów bałkańskich (Rumeli — stąd Rumelia).

Również penetrację grup Turków osmańskich na Bałkanach ułatwiły zabiegi bizantyńskich pretendentów. Cesarzowa Anna zwróciła się o pomoc do beya Saruhanu, który zareagował wyekspediowaniem do Tracji 6-tysięcznej armii²³. W tej sytuacji Kantakuzen, nękany dodatkowo przez Turków z emiratu Mentese i niedobitków Umura, przychylił się początkowo do projektu

¹⁷ Kantakuzen, III, Bonnæ 1832, s. 530 - 534.

¹⁸ Lemerle, o. c., s. 152.

¹⁹ V. Gjuzulev, *Momčil v svetlinata na edin nov istoričeski izvor.*, (w:) Vesti na Narodnija Muzej v Haskovo, I, Haskovo 1965, s. 21 - 27.

²⁰ *Le destan d'Umur Pacha*. Texte, traduction et notes par I. Mélikoff-Sayar, (w:) Bibliothèque byzantine. Documents, II, Paris 1954, s. 101, 124 (dalej: *Destan*).

²¹ J. Gay, *Le pape Clement VI et les affaires d'Orient (1342 - 1352)*, Paris 1904, s. 32 nn.; por. Lemerle, o. c., s. 190, 202.

²² Inalcik, *Emergence*, s. 274.

²³ Kantakuzen, II, s. 591 n.

koalicji antytureckiej pod auspicjami papieżstwa²⁴. Wkrótce jednak zmienił zdanie, występując pod adresem Orhana z ofertą przymierza, rozszerzającego dawne układy, zawierane jeszcze z synem Orhana, Sulejmanem.

Sojusz Kantakuzena z Osmanami przypieczętowany został małżeństwem jego córki Teodory z niemłodym już sułtanem²⁵. Opierając się na zawartym z Orhanem przymierzu, Kantakuzen zwrócił się do osmańskiego władcy o posiłki przeciw Serbom. Turecki korpus posiłkowy w sile 10 tysięcy ludzi pojawił się w Tracji, nie zamierzając jednak podporządkować się administracji bizantyńskiej²⁶. Kontyngent osmański rezygnując z walki z Serbami podjął łupieżcze wyprawy przeciw pozbawionym obrony miastom Tracji i Macedonii. Wojownicy osmańscy potraktowali terytoria podległe ich formalnemu sprzymierzeńcowi jako teren nieprzyjacielski — dar al-harb muzułmańskiego prawa religijnego, uważając do swojego sułtanatu ogromne łupy i licznych jeńców. Wiarołomstwo Osmanów, któremu Kantakuzen nie szczędzi słów potępienia w swojej *Historii*²⁷, nie powstrzymało go w 1349 roku od ponownego apelu o turecką pomoc w wojnie z tążę Serbią. Spełniając życzenie bizantyńskiego teścia i sprzymierzeńca, Orhan wyprawił do Europy pod wodzą swojego syna Sulejmana armię konną, liczącą jakoby 20 tysięcy jeźdźców. Siły te, połączwszy się z oddziałami greckimi, zdołały oddalić się od Konstantynopola jedynie o kilka stajen: gońcy Orhana przekazali Sulejmanowi rozkaz powrotu²⁸. Przyczyną tej decyzji było zaatakowanie osmańskich posiadłości w Bityni przez koalicję tureckich rywali Orhana z Azji Mniejszej²⁹. W drodze powrotnej oddziały osmańskie zgodnie ze zwykłą swą praktyką nie oszczędzały mijanych miejscowości i okolicznych mieszkańców. Po raz ostatni Jan Kantakuzen odwołał się do pomocy Osmanów jesienią 1352 roku³⁰. Powodem wezwania był zamiar ostatecznego wyeliminowania Jana V Paleologa, który w tymże czasie zaatakował syna Kantakuzena, Mateusza, zarządzającego zachodnią Tracją. Adrianopol i pozostałe miasta, które podporządkowały się Paleolo-

²⁴ Dölger, *Regesten*, 5. Teil: 1341 - 1453 unter verantwortlicher Mitarbeit von P. Wirth, München-Berlin 1965, nr 2930 (pod datą 22 IX 1347).

²⁵ Kantakuzen, II, s. 564 - 568, Enveri, (w:) Destan, s. 106 nn; por. E. Werner, *Johannes Kantakuzenos, Umur Paşa und Orhan*, Byzantinoslavica, XXVI, 1965, s. 255 - 276.

²⁶ Kantakuzen, III, ss. 32, 37, 53 n. Chronologia tej wyprawy jest wszakże rozciągliwa i waha się pomiędzy 1346 a 1348 rokiem.

²⁷ Kantakuzen, II, s. 302 nn.

²⁸ P. Nikov, *Turskoto zavladaване na B'lgarija i s'dbata na poslednite Šišmanovci*, Izvestija na Istoričeskoto Družestvo v Sofija, VII/VIII, 1928, s. 49 (dalej: *Turskoto zavladaване*).

²⁹ Köprülü, *Origines*, 125 n.

³⁰ Kantakuzen, III, s. 242, przy czym Turecy nazywani są tam, podobnie jak w innych jeszcze miejscach *Historii* — Persami; por. *Istorijsa Vizantii*, III, s. 158, Werner, *Die Geburt*, s. 145.

gowi, zostały złupione i zniszczone przez Turków, co tym razem nie wywołało otwartego protestu ze strony antycesarza³¹. Jan V wezwał wówczas na pomoc Serbów i Bułgarów, na co Orhan wsparł Kantakuzena dwunastotysięcznym wojskiem, prowadzonym przez Sulejmana. „W ten sposób — pisze Gεorg Ostrogorski — wynik starcia dwóch cesarzy bizantyjskich zależał od Osmanów i Serbów. Przeważające siły Turków odniosły zwycięstwo: Bułgarzy wycofali się na wieść o zbliżających się silnych oddziałach tureckich, w wyniku czego Serbowie i Jan V ponieśli druzgocącą klęskę”³².

Zacytowany wyżej autorytet współczesnej bizantynistyki wyraził trafny moim zdaniem pogląd, że drogę do Europy utorował Turkom „upadek cesarstwa, przygotowany przez długą ewolucję i przyspieszony przez ostatnie wojny domowe”³³, zaraz dalej stawiając pytanie: „Zresztą czy Turcy nie znaleźliby sami drogi do Europy, gdyby nawet ich tam nie zaproszono?”³⁴.

Tak sformułowane pytanie musi nasuwać odpowiedź. Podstawowe źródła osmańskie, takie jak wydane przez Irenę Mèlikoff-Sayar dzieło Enveriego, czy późniejsze, lecz oddające wczesną tradycję kroniki tureckie w rodzaju *Anonimowej Historii Osmanów*, historiograficznych dzieł *Aşîqpaşazade* i *Nesriego*³⁵ zgodnie utrzymują, że Orhan rzucając wyzwanie bizantyjskiemu panowaniu w Azji Mniejszej, zaprzysiął również zagładę europejskim posiadłościom cesarstwa, wraz z jego sercem, Konstantynopolem³⁶. Należy więc przyjąć, że przejściowe sojusze z dynastami bizantyjskimi miały w jego przypadku, podobnie jak w przypadku innych przywódców tureckich, charakter wybitnie koniunkturalny. Realizowane zresztą z ogromnym uszczerbkiem dla gospodarczo-demograficznego potencjału i międzynarodowego autorytetu cesarstwa te quasi-przymierza ułatwiały Turkom rekonesans na Bałkanach, będąc zapowiedzią systematycznej ekspansji i służąc ugruntowaniu politycznej hegemonii Osmanów w Europie Południowo-Wschodniej. Taktyka Turków-Osmanów, orientujących się od czasów Orhana na całkowity podbój Bizancjum i zdobycie Konstantynopola, z niezałą do stworzenia, już na terytorium europejskim, możliwie dogośnego przyczółka do szeroko zakrojonej akcji w Europie.

³¹ *Istorijs Vizantii*, s. 157.

³² Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, s. 414.

³³ *Ibidem*, s. 407.

³⁴ Ostrogorski, l. c.

³⁵ Charakterystyka wczesnej historiografii osmańskiej: H. Inalcik, *The Rise of Ottoman Historiography*, (w:) *Historians of the Middle East*, Ed. by B. Lewis and P. M. Holt, London 1962, s. 152-167, B. Cvetkova, *Обзор на османските историчеки извори от XV в. за походите на Vlastislav Varnenčik i Jan Huniali prez 1443-1444 g.*, (w:) Varna 1444, Sofia 1963, s. 163-183.

³⁶ *Die altosmanischen anonymen Chroniken*, I, wyd. F. Giese, Berlin 1922, s. 12; *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte (Aşîqpaşazade)*, przekł. R. F. Kreutel, Graz-Wien-Köln, 1959, s. 5 n. *Gökannüm*. *Die altosmanische Chronik des Mevlana Mürşid Neshri*, cz. I, Leipzig 1951, wyd. F. Taeschner-T. Menzel, s. 26.

Za punkt wyjścia obrali Osmanowie twierdzę Tzympe (Dżinbi), położoną u brzegów Dardaneli, nieco na południe od Półwyspu Gallipoli (tur. Gelibolu). Liczebność oddziału wojsk osmańskich, który w 1352 roku zajął bez przeszkód Tzympe, nie przekraczała ponoć 300 ludzi³⁷. Zadanie opanowania całego przylądka, wraz z miastem Gallipolis powierzył Orhan Sulejmanowi, dobrze obeznanemu z europejskim wybrzeżem Dardaneli. Sulejman zagarnął bizantyńskie łodzie rozlokowane u brzegów Dardaneli i przy ich użyciu przewiózł w kilku rzutach, mimo protesów Kantakuzena, na półwysep trzytysięczną armię³⁸. Bizantyński namiestnik półwyspu bezskutecznie usiłował powstrzymać napływających od południa Turków: odrzucony, szukał schronienia za murami twierdzy.

Dzięki zawarciu w początkach 1354 roku sojuszu z Genueńczykami Orhan pozyskał cennych sprzymierzeńców dla dalszej akcji na terenie Hellespontu³⁹. Jego syn Sulejman mógł teraz narzucić kontrolę cieśninom i zająć strategicznie ważny zamek Hexamilion (tur. Eksamil)⁴⁰. Główna twierdza Półwyspu Gallipoli została odizolowana od Tracji. Na wprost Gallipoli Osmanowie utworzyli linię frontu, dowodzoną przez Jaquba Edże i Ghazi Fazila⁴¹. Mieli oni po zajęciu całego półwyspu dać początek pierwszej osmańskiej „marchii” (sancak) na Bałkanach. Strefa druga, dowodzona przez Hadżdżi Ilbegi i Evrenuza (Evrenos), została uformowana na lewej flance w celu rozwijania podboju z północy. Sam Sulejman operował w sektorze środkowym. Nocą, 2 marca 1354 roku gwałtowne trzęsienie ziemi wypłoszyło z Gallipolis Bizantyńczyków⁴². Mury twierdzy i okolicznych umocnień częściowo się zawaliły. Toteż Sulejman bez przeszkód wkroczył do opustoszałego miasta i osłaniającej je twierdzy. Turecki dowódca nakazał wzmocnić nadwątlone mury fortecy i rozlokawszy w niej silny garnizon, zaczął przygotowania do wypraw na Bałkany. Kantakuzen bezskutecznie odwoływał się do przyjaźni Orhana i jak pisze

³⁷ Sa'd-eddin, *Tac üt-tevarih*, dotąd w rkp. Biblioteki Narodowej w Sofii: Or/546, Or/2560; włoski przekład: V. Brattuti, *Chronica dell'origine e progressi della casa ottomana composta da Saidino eccellentissimo Historico in lingua Turca*, Vienna 1649, s. 58 - 63.

³⁸ D. Angelov, *Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs*, Byzantinoslavica, XVII, 1956, s. 263 (przypis 198).

³⁹ E. Pears, *The Ottoman Turks to the fall of Constantinople*, Cambridge Medieval History, IV, 1936, s. 666.

⁴⁰ Inalcik, *Emergence*, s. 274.

⁴¹ Jak wyżej.

⁴² Datowanie ostatecznego opanowania Półwyspu Gallipoli przez Turków tuż po trzęsieniu ziemi w dniu 2 marca 1354 roku, mimo podnoszonych w przeszłości zastrzeżeń, jest w pełni przekonywające. Opowiadają się za nim tak autorytatywne opracowania jak: Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, s. 414 n; *Istorija Vizantiï*, III, s. 158; Inalcik, *Emergence*, l. c.; Werner, *Die Geburt*, s. 145 - 148, a z prac starszych N. Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I (do 1451r.), Gotha 1908, s. 198 nn.

G. Ostrogorski, „proponował mu, mimo skrajnej nędzy cesarstwa, wysoką zapłatę za opuszczenie zajętego miasta”⁴³.

Zajęcie Gallipoli przybliżyło niebezpieczeństwo tureckie samej stolicy cesarstwa, której ludność ogarnęła zrozumiała panika. Wraz z opanowaniem przez Osmanów miasta Gallipoli i trakijskiego Chersonesu (Półwysep Gallipoli) z przyległymi terytoriami, sięgającymi na wschodzie do Rodosto, na zachodzie — Ipsali (Kipsalli), a od północy wzdłuż biegu rzeki Maricy dochodzącymi do Czorlu i Hieraboli, rozpoczyna się długi i burzliwy okres systematycznych podbojów tureckich na Półwyspie Bałkańskim⁴⁴.

Sulejman, którego bez większych zastrzeżeń uważać można za twórcę systemu osmańskiego w Europie, na krótko przed swoją przypadkową śmiercią podczas polowania w 1358 roku, zdażył jeszcze zająć kilka przyczółków w południowej Tracji, na wschód od Dardaneli. Zajmując terytoria bizantyńskie w Tracji, Sulejman przesiedlał do Azji Mniejszej garnizony zdobywanych twierdz wraz z ziemską i urzędniczą arystokracją bizantyńską, zaś wyludnione miasta i opuszczone ziemie obsadzał tureckimi kolonistami przesiedlając ich masowo z azjatyckich posiadłości sułtanatu⁴⁵. Asziqpaşazade przytaczając list Sulejmana do jego ojca, sułtana Orhana, wysłany po uzyskaniu przez sułtańskiego syna trwalszej podstawy terytorialnej w południowej Tracji, a więc gdzieś około roku 1358, przytacza jego arengę: „Rad jestem, że mogę zakomunikować o tutejszych ujarzmionych grodach i ziemiach, bowiem zastaliśmy je w tak dobrym stanie, iż już teraz służyć mogą wielu ludziom ze wspólnoty islamu — można ich rozmieścić w zamkach tych...”⁴⁶. Po zacytowaniu dalszych partii listu, osmański dziejopis informuje: „Gdy tedy do kraju Karasi przybyli wędrowni arabscy pasterze, on (tj. Orhan) nakazał ich ująć i sprowadzić do Rumelii”⁴⁷. Informacja ta może świadczyć o rozmachu akcji kolonizacyjnej, podejmowanej przez Osmanów już w pierwszych latach po zdobyciu Gallipoli. Przesiedlając różnoetniczne grupy muzułmańskich koczowników z Azji Mniejszej na Półwysep Bałkański, zaś w odwrotnym kierunku — bizantyńską arystokrację i element miejski, Sulejman wstrzymał się od deportacji bałkańskiej ludności rolniczej. Miała ona odtąd jako chrześcijańska raya (stado) pracować na swych nowych panów⁴⁸.

⁴³ Ostrogorski, o. c., s. 415.

⁴⁴ Fazę podbojów bałkańskich od opanowania Gallipoli do bitwy nad Maricą ukazuje J. Ferluga, *Serben, Türken und Byzantiner von der türkischen Eroberung Kallipolis' (1354) bis zur Schlacht an der Marica* (1371), (w:) Mélanges Ivan Dujčev, Paris 1979, s. 165 - 174.

⁴⁵ Ö. L. Barkan, *Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman*, Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1949/50, s. 72 nn.

⁴⁶ *Aşiqpaşazade*, przekł. R. F. Kreutel, s. 78.

⁴⁷ *Aşiqpaşazade*, l. c.

⁴⁸ Barkan, o. c., s. 105.

Śmierć Sulejmana w 1358 roku, a w roku następnym zgon jego ojca — sultana Orhana oraz trudności sultanatu w Azji Mniejszej, tylko na krótko zahamowały postępy ekspansji osmańskiej. Jeszcze w ostatnich miesiącach panowania Orhan desygnował swoim następcą w miejsce zmarłego Sulejmana jednego z młodszych synów, Murada, wyznaczonego tuż po śmierci Sulejmana również namiestnikiem Rumelii⁴⁹. Zaangażowanie Murada I w granicach azjatyckich ośmieliło Bizantyńczyków do wystąpienia przeciw osmańskim enklawom w Tracji. Niektóre miasta tam zdobyte, zostały chwilowo odzyskane przez cesarstwo, chociaż nie udało się Grekom wyprzeć Turków z okolic wiejskich, co może świadczyć o trwałości wcześniej przeprowadzonej przez Osmanów kolonizacji obszarów rolniczych⁵⁰.

Być może że jeszcze w 1359 roku Turcy przejęli na powrót inicjatywę militarną na Bałkanach w swoje ręce. Chronologia podbojów osmańskich, którym w owym czasie z całą pewnością patronował już Murad I⁵¹, nastrocza niejaki niejasności. Ich przyczyna leży w zasadzie w odmiennym podejściu różnych źródeł do tych samych wydarzeń. I tak źródła zachodnioeuropejskie przesuwają zajęcie przez Osmanów Didymotyki na rok 1359⁵², a nie 1361, za którym opowiadają się dziejopisowie bizantyńscy⁵³. Z kolei autorzy wschodni wskazują w tym przypadku na rok 1360⁵⁴. Podobne rozbieżności, znajdujące — rzecz zrozumiała — odbicie we współczesnej naukowej literaturze przedmiotu dotyczą daty zajęcia Adrianopola (tur. Edirne). Miarodajne dla epoki źródło bizantyńskie mówi więc, że Bizantyńczycy władali tym miastem po raz ostatni w 1362 roku⁵⁵, gdy tymczasem dziejopisowie tureccy wyznaczają termin jego opanowania przez osmańskiego dowódcę, Lale Szahina, na wiosnę 1361 roku⁵⁶. Dalsze jeszcze niejasności w tym przedmiocie wyniknęły ze stanowiska obranego przez źródła serbskie, sugerujące, że Adrianopol był zdobyty dopiero po bitwie nad Maricą, tj. po 26 września 1371 roku⁵⁷.

⁴⁹ Köprülü, *Origines*, s. 118, 124 n.

⁵⁰ Nikov, *Turskoto zavladvane*, s. 46.

⁵¹ Por. F. Babinger, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14. - 15. Jahrhundert)*, jako nr 34 Südosteuropäische Arbeiten, Brunn-München-Wien 1944, s. 32 nn. Tam również zagadnienie datacji zejścia Orhana.

⁵² Tak utrzymuje m. in. *Kronika* Florentyńczyka Matteo Villaniego (zm. 1363), wyd. A. Muratori, *Scriptores Rerum Italicarum*, 14, Mediolan 1737, s. 567. Ma on jednak na uwadze pierwsze zajęcie Didymotyki przez Turków.

⁵³ Zob. Laonikos Chalkokondyles, *Historiarum demonstrationes*, wyd. E. Darkó, I, Budapest 1922, s. 41 n.

⁵⁴ Babinger, o. c., s. 46.

⁵⁵ Np. Panaretos z Trebizondy, przy czym jego tekst nie był mi dostępny; por. J. K. Jireček, *Byzantinische Zeitschrift*, XVIII, 1909, s. 582 n.

⁵⁶ Por. Babinger, o. c., s. 47n.

⁵⁷ Szczegóły: A. Burmov, *Koga e zavladan Odrin ot turcite*, Izvestija na B^llgarskoto Istoričesko Družestvo, XXI, 1945, s. 23 nn.

Weryfikacja wszystkich tych danych źródłowych, jak i wynikających z nich wątków historiograficznych doprowadziła część badaczy do następującego wariantu chronologii wydarzeń poprzedzających ustanowienie stolicy państwa Osmanów w Adrianopolu⁵⁸. — W latach 1359 - 1361 Osmanowie przeprowadzili systematyczny podbój południowej Tracji. W trakcie tych działań zajęli na stałe Didymotykę (listopad 1361), m^asto, które po raz pierwszy stało się łupem Osmanów zapewne już w 1359 roku⁵⁹. Podczas kampanii prowadzonej w ciągu roku 1362 w ręce Lala Szahina wpadł Adrianopol, główne miasto Tracji, którego namiestnik po krótkim oporze zbiegł ze swoją świtą, pozostawiając Adrianopol i jego mieszkańców własnemu losowi⁶⁰. W kolejnym roku oddziały Lali Szahina wdarły się do Filipopolis (tur. Fülübe, bułg. Płowdiw)⁶¹. Miasto to Murad I ogłosił stolicą europejskiej części sułtanatu — Rumelii, zaś zwycięski wódz turecki, Lala Szahin otrzymał stanowisko begler — bega (beylerbey) tej już wtedy okazałej prowincji⁶². Mniej więcej w tym samym czasie, co zajęcie Filipopolis, miało miejsce opanowanie przez Turków Starej Zagory (Gümülçina)⁶³. Upatrując na Bałkanach główną arenę działań sułtanatu, Murad I około 1364 roku osiadł ze swoim dworem w Didymotyce, a w początkach 1365 roku przeniósł się do Adrianopola⁶⁴. Z tą chwilą Adrianopol stał się aż do momentu zdobycia Konstantynopola w maju 1453 roku stolicą państwa Osmanów.

Główne uderzenie sił tureckich zostało teraz zwrócone przeciw państwom południowosłowiańskim. Świadczy to o trafności wyboru kierunku uderzenia: chwilowo na uboczu zostawiano Konstantynopol wraz z europejskimi przy-czółkami, nie chcąc prowokować Europy Zachodniej⁶⁵.

Wkrótce po przeniesieniu stolicy sułtanatu do Adrianopola, Murad I wyprawił przeciw państwu bułgarskiemu trzy armie, które opanowały prze-lęcze bałkańskie⁶⁶. Droga tego manewru Bułgaria oraz Macedonia zostały od południa całkowicie oskrzydłone przez Turków. W tym momencie tureckie grupy zwiadowcze mogły osiągnąć pełne rozeznanie w sytuacji swoich bałkań-

⁵⁸ Por. Nikov, *Turskoto zavladaване*, s. 41 nn., I. Beldiceanu-Steinhilber, *La conquête d'Andrinople par les Turcs, la pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes*, (w:) Travaux et mémoires, I, Paris 1965, s. 430 - 461, Ferluga, o. c., s. 165 nn.

⁵⁹ Babinger, o. c., s. 24, 45 n.; por. wyżej nr 52.

⁶⁰ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341 - 1462)*, wyd. V. Grecu, București 1958, s. 176 - 178.

⁶¹ Nikov, o. c., s. 56 nn., ostatnio zaś Ferluga, o. c., s. 170 n.

⁶² Wittek, *Rise*, s. 46 n., Werner, *Die Geburt*, s. 115 (Lala Şahin jako pasza).

⁶³ Nikov, o. c., s. 58 n.

⁶⁴ Babinger, o. c., s. 48 nn.

⁶⁵ P. Charanis, *The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370 - 1402*, Byzantion, XVI, 1942/43, s. 287.

⁶⁶ Nikov, o. c., s. 59 nn., F. Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365 - 1526)*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae, XXXIII, 1, 1979, s. 65 n.

skich przeciwników. Osmanowie uzyskali teraz dogodną pozycję do przejęcia całkowitej kontroli nad Bałkanami.

Ekspansji politycznej Turków osmańskich na Bałkanach, prowadzonej systematycznie od czasów zajęcia Półwyspu Gallipoli (1352 - 1354), towarzyszyło przenikanie do Europy Południowo-wschodniej tureckich elementów etnicznych. Obiektywnie ograniczona objętość tych uwag pozwoliła nam jedynie na zasygnalizowanie powyższego aspektu penetracji politycznej Osmanów. Pozostawiając przyszłości bliższe prześledzenie infiltracji etnicznej Bałkanów przez żywioł turecki, mam na uwadze jej doniosłość dla przeobrażeń społecznych i kulturowych, jakie dokonały się w ciągu prawie pół wieku trwającej hegemonii instytucji turecko-osmańskich w tym rejonie Europy.

Uniwersytet im. Bolesława Bieruta (Wrocław)

THE BEGINNINGS OF POLITICAL AND ETHNICAL EXPANSION OF THE OTTOMANS IN BALKAN PENINSULA

Summary

The origin of the earliest expansion of the Ottomans into Balkans was linked especially with a specific situation of their beylik in Asia Minor, in borderland of Islamic and Byzantine worlds, as well as with demographical factors of this region. It must be well remembered that the direction of Ottomans advancement into Balkans was determined by episodic actions of the Turkish pre-Ottoman inhabitants of Asia Minor, whose expansion into Balkan areas was that of supporters of one or another Byzantine faction. By annexing the principality of Karasi by 1345, the Ottomans became masters of the area between the gulf of Edremid and Kapi-daghi, and found themselves facing Europe. The beginning of political activity of the Ottomans in Balkans must be understood with a view to the fatal policy of byzantine dynasts for the Balkan peoples and Byzantine Empire especially of policy of the Greek John Kantakuzenos, who in 1345 made a formal alliance with Oshan — the Ottoman sovereign. It was a pretext for the Ottomans to start wide military operations to intervene in the south of Balkans, particularly in Thrace. The conquest of Gallipoli isthmus in the course of 1352 - 1354 was a turning point of the earliest raids of the Ottomans into Europe. This event allowed the Ottomans to establish a permanent foothold in Europe and opened limitless possibilities before the ghazis.

The reign of Murad I (1360 - 1389) also saw the expansion and consolidation of Ottoman power in Europe. In 1360 the Ottomans had entered to Didimotic, which was important economic and political centre at that time. This early stage of Ottoman expansion is characterized by ethnical and political stabilization of Turks in Thrace, whose capital was first moved to Didimotic and later (in 1365) to Adrianopolis.